

МИКОЛА АБРАМОВИЧ ТЕЛЕНГА — ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ЕНТОМОЛОГ

М.В. Круть

*Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України,
вул. Васильківська, 33, Київ, 03022, Україна.
E-mail: plant_prot@ukr.net*

Минуло 110 років від дня народження Теленги Миколи Абрамовича — доктора біологічних наук, професора, одного із основоположників біологічного методу боротьби з шкідниками сільського господарства.

М.А. Теленга народився 21 травня 1905 року в станиці Степній Приморсько-Ахтарського району Краснодарського краю в селянській родині. У 1926 р. закінчив Кубанський педагогічний інститут. Ще будучи студентом, працював на Кубанській станції захисту рослин збирачем матеріалів та провадив спостереження за розвитком шкідників рослин. Вже тоді під впливом першого вчителя ентомології Н.А. Добровольського, який доручив йому вивчення яйцеїдів хлібних клопів та паразитів садових шкідників, у майбутнього вченого виник інтерес до біологічного методу боротьби. Розпочаті ним дослідження з вивчення їздців та явищ паразитизму у комах стали предметом подальшої його діяльності. По закінченні навчального закладу він був направлений для вдосконалення знань у галузі ентомології на Вищі курси

прикладної зоології і фітопатології в м. Ленінград, де під керівництвом М.Ф. Мейєра почав займатись систематикою паразитичних Нуменоптера родин *Ichneumonidae* і *Braconidae*.

Закінчивши у 1929 р. Вищі курси, М.А. Теленга тимчасово працював на Хорезмській дослідній станції на посаді старшого наукового співробітника. Він зібрав значний матеріал по перетинчастокрилих. У тому ж році влаштувався на роботу у Всесоюзний інститут захисту рослин, піднімаючись на посадах від лаборанта до завідувача лабораторії хижих комах. Тут він сформувався як систематик і як спеціаліст по біологічному методу боротьби. Очоловав роботи з вивчення і впровадження у виробництво методу боротьби з шкідниками цитрусових культур на Чорноморському узбережжі Кавказу — червцями й попелицями за допомогою кокцинелід. Провів дослідження по хілокорусах та організував експедицію на Далекий Схід з метою вивчення хижаків каліфорнійської щитівки. В 1936 р. захистив кандидатську дисертацію.

У 1940 р. М.А. Теленга переїхав до Києва і поступив працювати в Інститут зоології АН УРСР на посаду завідувача лабораторією біологічного методу. На початку Великої Вітчизняної війни, в серпні 1941 р., був призваний до лав Радянської Армії; знаходився в резервних частинах, звідкіль отримав направлення в тил — у Краснодарський край. Працював зоологом на Армавірській туляремійній станції, згодом — агрономом-ентомологом в Армавірському земельному управлінні. Повернувшись до окупованого міста Києва, з січня 1943 р. почав працювати в Інституті зоології, згодом — в Інституті захисту рослин, обіймаючи посаду завідувача лабораторії біологічного методу. Після визволення Києва від німецько-фашистських окупантів, з жовтня 1943 р. М.А. Теленга відновив роботу в Інституті зоології АН УРСР на посаді завідувача лабораторії. В 1944 р. він захистив докторську дисертацію.

У 1946 р. М.А. Теленга був переведений у створений Інститут ентомології і фітопатології Академії наук УРСР (Інститут захисту рослин НААН України), де спочатку завідував лабораторією хижих і паразитичних комах. У січні 1947 р. Вищою атестаційною комісією йому було присуджено звання професора. З 1952 року й до кінця свого життя він обіймав посаду заступника директора інституту з наукової частини. З 1957 р. був завідувачем відділу мікробіологічного методу захисту рослин.

Роботи М.А. Теленги з систематики паразитичних комах завершилися виданням Зоологічним інститутом АН СРСР трьох томів серії «Фауна СССР» (1936, Т. V, вип. 2; 1941, Т. V, вип. 3; 1955, Т. V, вип. 4) по родині *Braconidae*. Ця фундаментальна праця, яка є результатом 15-річної роботи вченого, містить у собі відомості про видовий склад браконід СРСР та сусідніх країн, описи понад 200 нових для науки видів. Результатом вивчення загальної системи їздців стала видана Академією наук УРСР у 1952 р. його праця «Происхождение и эволюция паразитизма у насекомых-наездников и формирование их фауны в СССР». В ній викладені нові погляди вченого на походження їздців. М.А. Теленга зробив великий внесок у вивчення морфології і

систематики родини *Braconidae*. Для розробки таксономічних ознак він вперше використав будову геніталіїв самців. На цій підставі йому вдалося чітко визначити положення основних груп родини.

Великий інтерес представляють погляди вченого на походження паразитизму у їздців. На підставі аналізу зв'язків «хазяїн — паразит» показано, що основні комплекси їздців створювалися на представниках інших рядів комах, в першу чергу на личинках жуків, які мешкають приховано всередині стовбурів дерев. Цим була підкріплена теорія про первинних хазяїв їздців, заснована на палеонтологічному матеріалі. Мають вагомe значення дослідження М.А. Теленги щодо шляхів формування фауни *Braconidae* території СРСР. Його заслугою є широке використання методу фауністичних комплексів. Він виходив із того положення, що мешкання комплексу видів в одному природному районі свідчить про спільність їх походження.

М.А. Теленга вивчав паразитів багатьох шкідників сільськогосподарських культур. В теоретичному відношенні значний інтерес становлять його погляди на роль різних біологічних типів ентомофагів. Він експериментально показав, що спеціалізовані ентомофаги здатні попереджувати масові розмноження шкідників, тоді як багатодні мають значення в ліквідації спалахів масового розмноження комах. Велике значення має наукова праця вченого «Основные способы использования энтомофагов для биологического метода борьбы с вредителями и их теоретическое обоснование», яка є теоретичною основою для широкого використання ентомофагів. Він вважав, що потрібно розробляти методи отримання високоєфективних ентомофагів способом гібридизації.

Пріоритетними були дослідження М.А. Теленги, присвячені розробці заходів щодо використання акліматизованого в СРСР паразита кров'яної попелиці — *Aphelinus mali* Hald. За допомогою афелінуса вдалося стримати масове розмноження кров'яної попелиці в садах Криму, півдня України, Кавказу, Середньої Азії. М.А. Теленга також вивчав хижаків червців і попелиць, паразитів повстяної листовійки, досліджував роль яйцеїдів у зниженні чисельності бурякового

довгоносика, впроваджував у виробництво методи застосування трихограми проти шкідників озимої пшениці, кукурудзи, овочевих і плодкових культур.

Широкої популярності набули роботи М.А. Теленги в галузі мікробіологічного методу, особливо його ідея використання патогенних мікроорганізмів сумісно із сублетальними дозами інсектицидів для боротьби з шкідниками сільгоспкультур. Він також вивчав післядію захворювань у випадку одужування комах. Дійшов до висновку, що під дією хвороботворних організмів досягається ефект як безпосередньо при застосуванні мікробних препаратів, коли комахи гинуть, так і пізніше, на тій частині популяції, яка збереглася. Даний висновок має як практичне, так і теоретичне значення, оскільки дає підстави розуміти закономірності динаміки популяції комах.

М.А. Теленга багато часу приділяв і педагогічній роботі. У Ленінграді на Вищих курсах прикладної зоології і фітопатології він читав курс систематики паразитичних комах і біометоду. В 1944–1948 рр. за сумісництвом

працював завідувачем кафедри захисту рослин Білоцерківського сільськогосподарського інституту. Його лекції завжди сприймалися з великим інтересом.

М.А. Теленга був одним із провідних спеціалістів з біологічного методу боротьби з шкідниками. Він опублікував близько 130 наукових праць, з яких 4 монографії саме з цього питання. Він мав широкі контакти з зарубіжними фахівцями та вченими Радянського Союзу, очолював Комісію по біометоду боротьби з шкідниками при ВАСГНІЛ, був членом координаційної ради по захисту рослин МСГ СРСР та членом зональної координаційної ради по захисту рослин в УРСР. Під науковим керівництвом М.А. Теленги захищено понад 20 кандидатських дисертаційних робіт. Його вихованцями були відомі вчені-ентомологи: М.П. Дядечко, А.Й. Сікура, Л.В. Сікура, В.В. Ряховський, Г.Н. Жигаєв, Н.В. Лаппа, А.І. Сметник, В.П. Приставка, М.М. Тронь, Ж.Д. Кудіна, В.М. Гораль.

Помер Микола Абрамович Теленга 26 грудня 1966 року.

Список наукових праць М.А. Теленги

- Перепончатокрылые паразиты сем. *Ichneumonidae*, выведенные на Кубанской станции защиты растений в 1927 году // Известия Курсов прикладной зоологии и фитопатологии. — 1929. — Т. V, вып. 3. — С. 15–16.
- Биологические наблюдения над *Schistocerca gregaria* Forsk в Хорезме в 1929 году / Изв. Хорезмской с.-х. опытной станции. — 1930. — Вып. 6. — 27 с.
- Phytonomus variabilis* Hbst. и другие вредители люцерны в Хорезме / Изв. Хорезмской с.-х. опытной станции. — 1930. — Вып. 12.
- Finige neue Ichneumoniden Arten aus USSR // Русск. энтомол. обозрение. — 1930. — Вып. 24.
- О биологическом методе борьбы с кровяной тлей (*Eriosoma lanigerum* Hausm.) при помощи ее паразита *Aphelinus mali* Hald. в СССР. Предварит. сообщ. // Защита растений. — Ленинград, 1932. — Сб. 3. — С. 17–24.
- Finige neue *Braconiden* Arten aus USSR // Konowia. — 1933. — Т. XII.
- Finige neue *Agathididae* Arten aus USSR (*Braconidae*) // Konowia. — 1933. — Т. XII.
- Parasiten und ihre Bedeutung in der Dynamik der Traubenwicklers Ans. f. Schädli. — 1934.
- Паразит кровяной тли *Aphelinus mali* Hald. и его применение в СССР // Труды по защите растений. — Л., 1935. — Вып. 16.
- Как использовать афелинуса против кровяной тли // На защиту урожая. — 1935. — № 7. — С. 27–29.
- Главнейшие хищники червецов и тлей Уссурийской части ДВК и пути их использования // Защита растений. — Л., 1936. — Вып. 10. — С. 75–87.
- Материалы по биологии и вредоносности гроздевой листовертки (*Polychrosis botrana* Schieff.) на южном берегу Крыма // Тр. Закавказского ин-та виноградарства и виноделия. — Тбилиси, 1936. — Т. 1. — С. 116–141.

- Паразиты и их значение в динамике гроздевой листовертки // Тр. Закавказского ин-та виноградарства и виноделия. — 1936. — Вып. 1.
- Фауна СССР. Семейство *Braconidae*. — 1936. — Т. V, вып. 2.
- Экспедиция по изучению и использованию паразитов и хищников червецов и тлей ДВК // Итоги науч.-иссл. работ ВИЗР за 1935 г. — Ленинград, 1936.
- Применение хилокорусов для борьбы с калифорнийской щитовкой на Кавказе // Итоги науч.-иссл. работ ВИЗР за 1936 г. — Ленинград, 1937. — Ч. III. — С. 52–54.
- Материалы к биологии паразитических перепончатокрылых семейства *Braconidae* // Энтومол. обозрение. — 1937. — Т. XXXVII, 1–2. — С. 125–127.
- Результаты акклиматизации паразита кровяной тли *Aphelinus mali* Hald. в СССР // Биол. метод борьбы с вредителями с.-х. культур / Тр. IV пленума секции Защиты растений. — М.-Л.: ВАСХНИЛ, 1937. — С. 51–57.
- Об использовании хищных кокциnellид (сем. *Coccinellidae*) для борьбы с вредителями // Тр. IV пленума Защиты растений. — М.-Л.: ВАСХНИЛ, 1937. — С. 57–67.
- Биологический метод борьбы с вредителями цитрусовых // Советские Субтропики. — 1937. — 8. — С. 78–81.
- Опыт применения паразита трихограммы (*Trichogramma evanescens* Westw.) для борьбы со сливовой плодовой жоржкой (*Laspeyresia funebrana* Tr.) // Вестн. защиты растений. — 1939. — 1 (20). — С. 77–78.
- Очерк эволюции наездников семейства *Braconidae* как паразитов // Природа. — 1939. — 12. — С. 77.
- Біологічний метод боротьби з довгоносом // Вісті АН УРСР. — 1940. — 7–8. — С. 63–69.
- Основные черты биологии и экологии божьих коровок, используемых для борьбы с вредителями в СССР // Природа. — 1940. — 10. — С. 76–77.
- Перспективы биологического метода борьбы со свекловичным долгоносом при помощи яйцеда // Тезисы первой экологической конференции. — 1940.
- Біологічний метод боротьби з буряковим довгоносом // Соц. сільське господарство. — 1941. — 3. — С. 43–45.
- Фауна СССР. Семейство *Braconidae*. — 1941. — Т. V, вып. 3.
- Основные закономерности эволюции паразитизма у наездников с точки зрения данных по семейству *Braconidae* (*Hymenoptera*) // Журнал общей биологии. — 1941. — Т. II, 1. — С. 159–168.
- Происхождение семейства *Braconidae* в связи с эволюцией подотряда наездников (*Hymenoptera*, *Heterophaga*) // Доклады АН СССР. — 1941. — Т. XXX, 9. — С. 861–864.
- Про паразитизм родины *Braconidae* (*Hymenoptera*) на клопах // Доповіді АН УРСР. — 1941. — 1. — С. 41–45.
- Фауна наездников сем. *Braconidae* (*Hymenoptera*) СССР и сопредельных стран. Общая часть / Дис. ... доктора биологических наук. — К., 1944.
- Біологічний метод боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур / Посібник сільському господарству. — 1946. — Т. 1.
- Закономірності кількісних взаємовідносин між паразитами і хазяями у комах // Збірник праць з паразитології / Тр. Ін-ту зоології АН УРСР. — 1947. — 1.
- Фауна родины *Braconidae* та *Aphidiidae* лісових біоценозів європейської частини СРСР // Тр. Зоологічного ін-ту АН УРСР. — 1948. — Т. I.
- Определитель насекомых семейства *Braconidae* / Под ред. С.П. Тарбинского и Н.Н. Плавильщикова. — 1948.
- Биологический метод борьбы с вредными насекомыми. — К.: АН УССР, 1948. — 120 с.
- К вопросу о значении паразитов в периодических размножениях насекомых // Науч. тр. Белоцерковского СХИ. — 1948. — Т. II, вып. 1.

- Руководство по размножению и применению трихограммы для борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур. — К.: Изд-во АН УССР, 1949. — 98 с.
- Оценка роли энтомологических факторов в семенной продукции красного клеща // Наук. праці Ін-ту ентомології і фітопатології АН УРСР. — 1949. — 1.
- Обзор фауны наездников семейства *Braconidae* Таджикистана // Русск. энт. обзор. — 1949.
- Роль В.П. Поспелова в развитии биологического метода борьбы с вредными насекомыми в СССР // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1950. — Т. 2. — С. 7–12.
- Основные способы использования энтомофагов для биологического метода борьбы с вредителями и их теоретическое обоснование // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1950. — Т. II. — С. 12–41.
- Экспериментальное исследование роли энтомофагов в массовых размножениях насекомых // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1950. — Т. II. — С. 42–141.
- Паразит ценокрепис (*Caenocrepis bothynoderis* Grom.) и его значение в размножении свекловичного долгоносика // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1950. — Т. II. — С. 142–170.
- К вопросу об использовании паразита семейства *Aphidiidae* в борьбе с мигрирующими тлями // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1950. — Т. II. — С. 199–209.
- Новые виды перепончатокрылых насекомых семейства *Braconidae* в СССР // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1950. — 2. — С. 293–308.
- Досвід широкого застосування біологічного методу боротьби з озимою совкою в Смілянському районі Київської області // Вісник АН УРСР. — 1950. — 2. — С. 53–61.
- О роли энтомофагов в массовых размножениях насекомых // Тез. второй экол. конф. — 1950. — Ч. 1.
- Значение агротехнических и химических факторов для размножения энтомофагов // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1952. — 3. — С. 103–117.
- Происхождение и эволюция паразитизма у насекомых-наездников и формирование их фауны в СССР. — К.: АН УССР, 1952. — 138 с.
- До теоретичного обґрунтування методу передпосівної обробки насіння цукрових буряків гексахлораном // Вісник АН УРСР. — 1952. — 12. — С. 65–73.
- О роли энтомофагов в массовых размножениях насекомых // Зоол. журн. — 1953. — Т. XXXII, вып. 1. — С. 14–24.
- Новые виды паразитов тлей Узбекистана // Тр. Ин-та зоологии и паразитологии АН Узб ССР. — 1953. — Т. 1. — С. 169–173.
- К систематике наездников Braconidae родов *Chelonus* Gir. и *Chelonella* Szepi. (Hymenoptera, Braconidae). — Зоол. журн. — 1953. — Т. XXXII. — Вып. 6. — С. 1175–1177.
- Наездники // Сельскохозяйственная энциклопедия. — М.: Сельхозгиз, 1953. — Т. 3.
- Біологічний метод боротьби з шкідниками // Наука і життя. — 1954. — 4. — С. 9–10.
- О зимней диапаузе трихограммы обыкновенной *Trichogramma evanescens* Westw. // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — К.: АН УССР, 1954. — Т. V. — С. 34–54.
- Паразиты клеверных семяеда, их значение и пути использования // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — К.: АН УССР, 1954. — Т. V. — С. 55–72.
- К биологии калифорнийской щитовки и ее паразитов в западных областях Украины // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — К.: АН УССР, 1954. — Т. V. — С. 91–105.
- Паразиты и хищники сливовой и акациевой щитовки // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1954. — Т. V. — С. 110–128.

- Фауна СССР. Семейство *Braconidae*. — 1955. — Т. V, вып. 4.
- Биологический метод борьбы с вредными насекомыми сельскохозяйственных и лесных культур. — К.: АН УССР, 1955. — 86 с.
- Исследование *Trichogramma evanescens* Westw. и *T. pallida* Meyer (Trichogrammatidae, Hymenoptera) и их применение для борьбы с вредными насекомыми в СССР // Энтомол. обозр. — 1956. — Т. XXXV, 3. — С. 559–610.
- О предпосевной обработке семян сахарной свеклы 12%-ным дустом гексахлорана для борьбы со свекловичным долгоносиком // Науч. тр. Ин-та энтомологии и фитопатологии АН УССР. — 1956. — 7. — С. 88–96.
- Повышение мюскардиноза у свекловичного долгоносика при помощи гексахлорана // Докл. АН СССР. — 1956. — Т. 109, 3. — С. 665–666.
- Шкідники і хвороби сільськогосподарських рослин / За ред. В.П. Васильєва. — К.: Сельхозгиз, 1956.
- Шкідники // Колхозная Энциклопедия. — 1956. — 2-е изд.
- Биологический метод борьбы со свекловичным долгоносиком // Бюлл. науч.-техн. информ. УкрНИИЗР. — 1957. — 2. — С. 41–47.
- Состояние исследований и перспективы применения биологического метода борьбы со свекловичным долгоносиком и яблонной плодовой жоркой // Тез. совещания по проблеме биометода при ЗИН АН СССР. — 1957.
- Современное состояние вопроса об использовании трихограммы для борьбы с яблонной плодовой жоркой // Тез. докл. III совещания Всесоюз. Энтомол. Об-ва. Тбилиси, 4–9 октября 1957 г. — М.—Л., 1957. — С. 169–170.
- О перспективах применения патогенных микроорганизмов в сочетании с инсектицидами для борьбы с вредителями // Тез. докл. III совещания Всесоюз. Энтомол. Об-ва. Тбилиси, 4–9 октября 1957 г. — М.—Л., 1957. — С. 167–168.
- Использование грибов мюскардины против свекловичного долгоносика // Защита растений от вредителей и болезней — 1957. — 3. — С. 29–30.
- Новые актуальные проблемы биологического метода борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур и лесных насаждений // Тез. докл. Сессии ВАСХНИЛ и УАСХН по биометоду. — Кишинев, 1958.
- Проблема сочетания биологического и химического методов борьбы с вредителями // Бюлл. науч.-техн. информ. УкрНИИЗР. — 1958. — 4. — С. 2–38.
- Мікробіологічний метод боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур // Вісник с.-г. науки. — 1958. — 5. — С. 49–55.
- Сінергізм в дії ентомопатогенних мікроорганізмів на комах під впливом інсектицидів // Доповіді УАСГН. — 1958. — 3. — С. 25–28.
- Биологический метод борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур и лесных насаждений // IX Междунар. конф. по карантину и защите растений. — 1958. — С. 1–15.
- К фауне рода *Aphidius* — паразитов тлей Средней Азии // Узбекский биол. журнал. — 1958. — 2. — С. 51–56.
- Биологический метод борьбы с вредителями лесных насаждений // Лесное хозяйство. — 1958. — 11. — С. 37–40.
- Taxonomical and Ecological Characteristics of Species from genus *Trichogramma* (Hymenoptera, Chalcidae) // Trans. I Int. Conf. Insect. Path. and Biol. Control. — 1958. — P. 355–360.
- Die Anwendung der Müskardinenpilze in Verein mit Insektiziden für Besdmpfung der Schdldlingsinsekten // Trans. I Int. Conf. Insect. Path. and Biol. Control. — 1958. — P. 155–160.
- Применение гриба белой мюскардины (*Beauveria bassiana* (Bals) Vuill.) для борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур // Науч. тр. УкрНИИЗР. — 1959. — Т. VIII. — С. 16–43.

- Пути рационализации химической борьбы с вредителями в направлении сохранения полезных энтомофагов // Науч. тр. УкрНИИЗР. — 1959. — Т. VIII. — С. 5–16.
- О скрещиваемости между экотипами у разных видов трихограммы // Науч. тр. УкрНИИЗР. — 1959. — Т. VIII. — С. 117–124.
- Влияние разных способов перепашки свекляниц на размножение ценокреписа (*Caenocrepis bothynoderis* Grom.) — яйцепаразита свекловичного долгоносика // Науч. тр. УкрНИИЗР. — 1959. — Т. VIII. — С. 68–75.
- Таксономическая и экологическая характеристика видов рода *Trichogramma* (Hymenoptera, Trichogrammatidae) // Науч. тр. УкрНИИЗР. — 1959. — Т. VIII. — С. 124–131.
- Новий вид паразита яець хлібної і хижих жужелиць *Teleas caraboides* sp. nov. (Scelionidae, Hymenoptera) // Доповіді АН УРСР. — 1959. — 2. — С. 214–216.
- Материалы к фауне *Braconidae* и *Ichneumonidae* Армении (Hymenoptera) // Известия АН Армянской ССР. — 1959. — Т. XII. — 6. — С. 85–88.
- Новые актуальные проблемы биологического метода борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур и лесных насаждений // Биологический метод борьбы с вредителями растений. — К.: УАСХН, 1959. — С. 147–158.
- Біологічні раси видів роду *Trichogramma* (Hymenoptera, Trichogrammatidae) та їх використання // Доповіді АН УРСР. — 1959. — 9. — С. 1028–1031.
- Використання гриба білої мускардини в боротьбі з колорадським жуком // Доповіді УСГАН. — 1959. — 5. — С. 27–29.
- Використання трихограми для боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур // Вісник сільськогосподарської науки. — 1959. — 12. — С. 31–34.
- Сучасний стан досліджень та перспективи біологічного методу боротьби з буряковим довгоносиком // Перша Сесія УАСГН. — К., 1959. — С. 303–308.
- Новые способы борьбы со свекловичным долгоносиком // Вестн. с.-х. науки. — 1959. — 3. — С. 34–46.
- Стан та перспективи біологічного методу боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур // Проблеми ентомології на Україні: тез. доп. — К.: АН УРСР, 1959. — С. 221–223.
- Состояние и перспективы биологического метода борьбы с вредителями сада // Докл. и сообщ. на Пленуме секции садоводства, виноградарства и субтропических культур, 23–29 августа 1959 г. — Вып. 1. Садоводство. — Кишинев, 1960. — С. 235–241.
- Перспективы сочетания химического и биологического методов борьбы с вредителями // Химический метод борьбы с вредителями, болезнями и сорняками: Тез. докл. — К., 1960. — С. 106.
- Важнейшие направления исследования энтомофагов в связи с проблемой биологического метода борьбы с вредителями // Тез. IV съезда Всесоюзного энтомол. об-ва. — Л., 1960. — Ч. 1. — С. 176–178.
- Над чем работают ученые УИЗР // Защита растений от вредит. и болезн. — 1960. — 2. — С. 33–34.
- Проблемы биометода на IV съезде Всесоюзного энтомологического общества // Защита растений от вредителей и болезней — 1960. — 9. — С. 58–59.
- Биологичният метод за борба с вредителите по горите // Природа. — София: Изд. на Българ. Акад. на Науките, 1960. — Кн. 4. — С. 59–61 (болг.).
- Новые виды паразитов (*Ichneumonidae*, *Braconidae*) садовых вредителей Молдавии // Тр. Молдавского НИИ садоводства, виноградарства и виноделия. — 1961. — Т. VII. — С. 163–164.
- О сроках опыливания посевов гороха против зерновки // Защита растений от вредителей и болезней — 1962. — 5. — С. 26–27.
- Использовать и развивать биологические методы борьбы // Защита растений от вредителей и болезней — 1962. — 6. — С. 11–14.

- Применение боверина с ДДТ против колорадского жука // Защита растений от вредителей и болезней — 1963. — 4. — С. 48–50.
- До вивчення паразитів та хижаків хвойних пильщиків (*Hymenoptera, Diprionidae*) в умовах Київського Полісся // Праці Ін-ту зоології АН УРСР. — 1963. — Т. XIX. — С. 3–10.
- Эффективность применения энтомопатогенных микроорганизмов совместно с сублетальными дозами инсектицидов в борьбе с вредными насекомыми // Микробиологический метод борьбы с вредными насекомыми. — М., 1963. — С. 101–116.
- Новий перспективний метод боротьби з колорадським жуком за допомогою мускардинних грибів // Наук. пр. УкрНДІ захисту рослин. — 1963. — Т. XII. — С. 75–81.
- Современное состояние биологического метода борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур и пути дальнейшего его развития // Пятое совещ. Всес. энтомолог. об-ва: тез. докл. — М.: АН СССР, 1963. — С. 123–124.
- О совместном применении микробиологического и химического методов борьбы с вредными насекомыми // Доклады ВАСХНИЛ. — 1963. — Вып. 3. — С. 20–24.
- Проблемы химико-биологической борьбы с вредными насекомыми // Иссл. по биол. методу борьбы с вредителями. — Новосибирск, 1964. — С. 16–18.
- Защитные реакции гемолимфы насекомых к паразитам и патогенным микроорганизмам // Труды Ин-та зоологии АН УССР. — 1964.
- Репродуктивна система самиць наїзників і використання її для систематики // Труды Ин-та зоологии АН УССР. — 1964.
- Микробиометод подавляет массовое размножение вредителей // Защита растений. — 1966. — 1. — С. 18–19.
- Биологические методы борьбы с вредителями растений // Сельскохозяйственная биология. — 1966. — Т. I, 4. — С. 515–520.
- Последствие гриба белой мускардины *Beauveria bassiana* при заражении личинок колорадского жука // Докл. АН СССР. — 1966. — Т. 169, 5. — С. 1239–1240.
- Новое в выращивании мускардины на жидких питательных средах // Биологические методы борьбы с вредителями сельского хозяйства. — Ташкент, 1966. — С. 171–173.
- Применение биопрепарата боверина в сочетании с инсектицидами в борьбе с колорадским жуком (*Leptinotarsa decemlineata* Say.) // Защита растений. — К.: Урожай, 1967. — Вип. 4. — С. 3–23.
- Перспективы использования боверина для борьбы с вредителями сельскохозяйственных культур // Защита растений. — К.: Урожай, 1967. — Вип. 6. — С. 52–61.
- Основные итоги исследований и применения энтомофагов в борьбе с вредными насекомыми на Украине // Защита растений. — К.: Урожай, 1967. — Вип. 6. — С. 62–73.
- Динамика численности вредной черепашки на Украине и причины, обуславливающие ее депрессию // Зоологический журнал. — 1967. — Т. 46, вып. 2. — С. 213–218.
- Сочетание биологических и химических средств защиты растений. — М.: Всесоюзный ин-т науч.-техн. информации, 1968.
- Об эффекте совместного действия патогенных микроорганизмов и инсектицидов на насекомых // Журнал общей биологии. — 1968. — Т. XXIX, 5. — С. 501–514.